

**TURGUTREİS AKYARLAR'DA ÜNİK BİR TAŞ EV
-BALIK, GÜVERCİN VE HAYAT AĞACI- İKONOĞRAFİSİ ***

**UNIQUE A STONE HOUSE IN AKYARLAR, TURGUTREİS
-FISH, PIGEON AND TREE OF LIFE ICONOGRAPHY**

Mustafa Gürbüz BEYDİZ**

Özet

Bodrum İlçesinin Akyarlar Köyü'nün Kemer Mahallesi Sarnıç Sokak'ta bulunan yıkık dökük vaziyetteki tarihi bir taş ev örneği üzerinden yapılan bu araştırmada, eski Bodrum evlerinin iç mekân duvar süslemeciliğinin farklı bir yansıması ortaya konulacaktır. Evin yıkılmamış duvarlarının iç yüzeylerinde, gözlerinde mavi boncuk bulunan ikişer adet kabartma tekniğinde yapılmış balık ve güvercin motiflerine rastlanılmıştır. Güvercinler uçar vaziyette ayaklarıyla hayat ağaçlarını taşımaktadır. Sembolik açıdan tarihi inanç motifleri bakımından farklı anlamlar taşıyabilen bu zoomorfik ve bitkisel süslemeler, Bodrum mimari tarihi açısından ilgi çekecek niteliktedir. XIX. yüzyıl için Bodrum'da Akyarlar gibi balıkçı köyündeki bir evde bulunan bu süslemeler, dönem insanların estetik değerlere verdikleri önemi göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Bodrum, Akyarlar, Mimari, Duvar Süslemesi, İkonografi.

* Bu bildiri, IV. Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumunda sunulmuştur. (26-27 Mayıs 2016, Bodrum)

** Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Sanat Bilimleri Bölümü. / Dr. Faculty Member, Çankırı Karatekin University, Faculty of Fine Arts, Fundamental Art Sciences Department, beydizg@gmail.com

Abstract

In this research on a historical stone house in ruins in Sarnıç Street, Kemer neighborhood, Akyarlar Village of Bodrum district, a different reflection of indoor wall ornamentation in early Bodrum houses will be presented. There are fish and pigeon motifs with each eyes made up with blue beads that carved out with relief technique on internal surfaces of standing walls of the house. Pigeons are described as flying while carrying trees of life with their feet. These zoomorphic and botanical ornaments, which may have various meanings in terms of historical belief motifs symbolically, are attractive with regards to Bodrum architecture history. These ornaments of XIX. century found in a fishing village such as Akyarlar in Bodrum shows the importance of aesthetic values for the people of that period.

Key words: Bodrum, Akyarlar, Architecture, Ornament of Wall, Iconography.

Giriş

Zekai Eroğlu, “Muğla Tarihi” adlı kitabında Bodrum’un evleri hakkında; “*Kaza dâhilindeki evler kâmilten taştan yapılmıştır. Kasabanın evleri ekseriyetle meyve ağaçları dikili bahçe ve avlularla ayrılmıştır. Kasaba ve köy evleri ekseriyetle gayri muntazam ve dolambaçlı hutut üzerindedir. Evlerin üstü umumiyetle geren denilen toprakla örtülmektedir.*” diye bahsetmektedir.¹

Genel itibariyle yarımadaının çevresindeki geleneksel sivil mimari, kesme taştan yapılmış düz damlı evlerden oluşmaktadır. Taşların Milas yolunda Yokuşbaşı’nın ötesinden veya Yalıkavak’ın Küdür denilen yerde Manastır üstündeki dağdan getirildiği bilinmektedir.² Ayrıca bu evler, sofasız, dış sofalı ve kule evler şeklinde tipolojik olarak gruplandırılabilir. Bu nedenle bildiğimiz geleneksel Türk evlerinden ziyade, Ege Denizi ve Akdeniz’de kıyısı bulunan şehirlerin mimari özelliklerine daha yakın bir özellik göstermektedir.³

Bu sınıflandırmalar hem planlardaki mekânsal organizasyon hem de kütleli farklılıklarıyla incelendiğinde Kule, Sakız, Musandıralı, Çatılı ve Sıralı evler olarak beş ayrı ev tipi olarak ortaya çıkmaktadır. Bodrum geleneksel ev tipolojilerini Kule evleri Ortakent’te, Kare Köy evlerini Karakaya ve Gümüşlük’te ve Çatılı Evleri ise Bodrum merkezde görmek mümkündür.⁴

XX. yüzyılın başlarına ait Bodrum fotoğrafına bakıldığında düz dam geleneğinin de Bodrum merkezde devam ettiği ifade edilebilir.

¹ Zekai EROĞLU, **Muğla Tarihi**, Muğla Belediyesi Yayınları:7, Muğla, Ağustos 2011, s.215

² Arzu BAYKARA, “XIX. Yüzyıl Bodrum Kazası’nın Sosyal ve İktisadi Hayatı”, **Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İzmir, 2010, s.192

³ Hakkı ÖNKAL, Zeynep ATILGAN, “Bodrum Ortakent (Müsgebi) Evleri Hakkında Notlar”, **2. Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu**, 9-12 Mayıs 2011, Bodrum, 2011, s.466,468

⁴ Devrim YÜCEL BESİM, “Özgün Kentsel Mekânların Okunması ve Belirlenmesi Üzerine Analitik Bir Çalışma: Bodrum Türkkuyusu Örneği”, **Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2007, s.39

Resim 1: XX. Yüzyılın başlarında Bodrum panoraması ve geleneksel mimarisini⁵

Kule evler buradaki en eski evlerdir. Kare planlı olup kuzey’de bir giriş kapısı bulunur ve buradan birinci kata açılır buraya da bir merdivenle çıkılır. Eskiden bu katlara bir köprüyle ulaşılmıştır. Zemin kat genelde ahır olarak kullanılmış, orta ve üst kata ise merdivenle ulaşılmaktadır. Ortakent’te 1601 tarihinde Türkler tarafından yapılmış olan Mustafa Paşa kule evinin, korunmuş en iyi örnek olduğu söylenmiştir.⁶

Musandıralı evler ise toprak ile uğraşanların evleridir. Adını iç mekânda yaratılan asma kattan almıştır. Dikdörtgen planlı bu evin girişi, uzun kenarlı cepheden avluya açılmaktadır. Yapı dört farklı kottaki seviyeden oluşmaktadır. Girişin yanındaki ahşap bir merdivenle oturma yeri olan ara kata çıkılmaktadır. Buraya “musandıra” denir. Musandıranın altı, kiler ve depo olarak kullanılmıştır. Buradan yine ahşap birkaç basamakla yatma amaçlı ahşap bir kata ulaşılmaktadır. Hem giriş hem de musandıra katında, kısa kenarlı duvarların ortasında ocak bulunmaktadır.⁷

Sakız türü evler, musandıralı evlere göre daha büyük ve yeni yapılar olup Sakız Adası kökenli ustalar tarafından yapıldıkları için bu adla anılmışlardır. Dikdörtgen planlı bu yapıların girişleri de genellikle doğu veya güneyden olup uzun kenarın ortasından avluya açılmaktadır. Yapı, net olarak iki katlıdır. Girişin her iki yanında birer oda bulunur. Bu odalardan biri ocaklıdır. Girişin karşısındaki ahşap merdivenden yukarı doğru çıkılır. Üst kat da aşağıdakinin devamı gibi, iki odalıdır. Merdiven altı genellikle banyo ya da depo olarak kullanılmıştır. Sakız türü evlerde üst katın ortasında “ayazlık” bulunmaktadır. Çatılı evlerde Sakız türü evlerin kırma çatılı ve Marsilya tipi kiremitle donatılmış olanlarına verilen isimdir.⁸

Geleneksel Bodrum evleri ilk önceleri taşçılık, kireç işçiliği ve marangozluk yapan Rum ustalar tarafından yapılmış, daha sonraları da işi öğrenen Müslüman ustalar tarafından inşa edilmişlerdir.⁹ XIX. yüzyılda ev yapan ustaların çoğunun, Rum olduğu belirtilmiştir.¹⁰ Yine Muğla’nın XIX. yüzyıl sosyo-ekonomik yapısına bakıldığında da 17 duvarcı ustası ve çirağının tamamının gayr-i müslim olduğu tespit edilmiştir.¹¹

İncelediğimiz Akyarlar’daki bu ev, oda mekânları farklı kotlarda olan ev tipine örnektir. Bu odalar; alt ev, üst ev olarak tanımlanmıştır. Üst ev, alt evden 1.20-1.50 m.

⁵ Fotoğraf Arşiv: Güngör DALAY

⁶ Devrim YÜCEL BESİM, a.g.t., s.40

⁷ Devrim YÜCEL BESİM, a.g.t., s.40

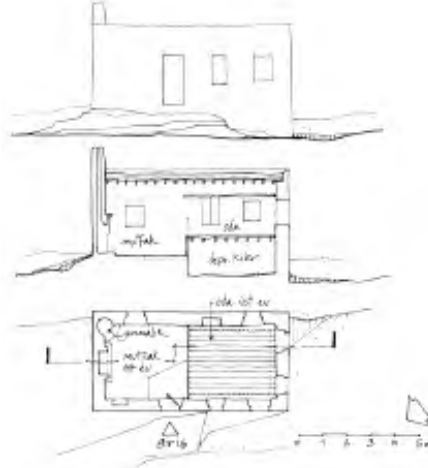
⁸ Devrim YÜCEL BESİM, a.g.t., s.40-41

⁹ Devrim YÜCEL BESİM, a.g.t., s.45

¹⁰ Arzu BAYKARA, a.g.t., s.191

¹¹ Volkan Levent AKGÜNLÜ (Ed. Ahmet YİĞİT), **Temettuat Kayıtlarına Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Muğla’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı**, Muğla, 2008, s.39

yükseltilerek yapılmıştır. Yükseltilen odanın altı, 1.05-1.20 m. yükseklikte ve depo olarak kullanılmıştır. Odayı üst eve bağlayan merdiven, giriş kapısının hemen yanında evin uzun duvarına yaslanarak yükselmektedir. Evlerin planları dikdörtgen tabanlara oturmaktadır. Dış duvarlar, 50-55 cm. kalınlıklı taş duvar ile örülüdür.¹²

Çizim 1: Oda mekânları farklı kotlarda yer alan geleneksel Bodrum evi örneği¹³

Bölgede en fazla görülen ev tiplerinin odaları farklı kotlarda yer alan evlerle, musandıralı evler olduğu tespit edilmiştir.¹⁴

Bodrum Akyarlar Köyü Kemer Mahallesi Sarnıç Caddesi 25.1 kapı numaralı, odası farklı kotta olan, taştan inşa edilmiş ve konumuzu oluşturan yapı, dikdörtgen planlıdır. Kapı girişi, güneybatı yönündedir. Yıkılmış vaziyetteki yapıda, hem batı hem de doğu kısa duvarda ocak bulunmaktadır. Batı kısmı ahşaptan oluşturulmuş ikinci bir kata sahiptir. Ancak şuan bu ahşap kat korunmuş durumda değildir. Kuzeydoğu köşede, yarım daire şeklinde banyo nişi yer almaktadır. Doğuda bulunan kısa duvarın yerden yüksekliği 3,34 m.'dir. Bu bölümde bulunan ve ikinci kat odasını ısıtan ocağın yerden yüksekliği ise 1,03 m.'dir. Evin kuzeydoğu uzun duvarında iki adet kuş (güvercin) ve onların taşıdığı iki adet hayat ağacı motifi ile güneybatı uzun duvarda biri harap olmuş, bozulmuş olmakla birlikte yine iki olduğu tahmin edilen balık figürü bulunmaktadır. Bu tasvirler kabartma tekniğinde yapılmıştır. Balık ve kuşların gözlerine, mavi renkte plastikten yapılmış delikli boncuk yerleştirilmiştir. Daha sonraki dönemlerde bu tasvirlerinin üzerlerinin sıvandığı anlaşılmıştır. Ancak, bugün bu sıvalar dökülmüş durumdadır. 1 numaralı alanda güvercin ve hayat ağacı motifleri, 2 numaralı alanda ise balık motifine yer verilmiştir.

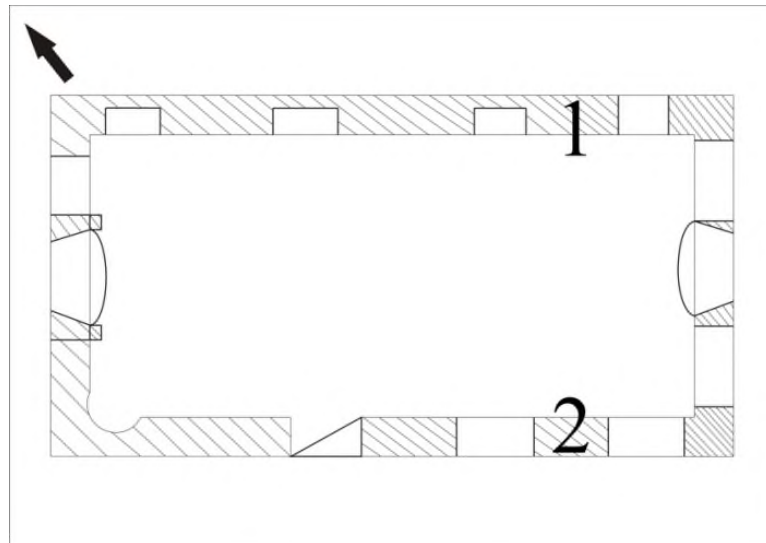
¹² Nezih R. AYSEL, "Bodrum-Ortakent (Müsgebi)'de Geleneksel Ev Tipleri Üzerine Bir İnceleme", **Tasarım + Kuram, Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi**, C.2, S.3, Mayıs 2003, s.22

¹³ Nezih R. AYSEL, a.g.m., s.22

¹⁴ Nezih R. AYSEL, a.g.m., s.26

Harita 1: Akyarlarda bulunan evin uydudan görünüm konumu

Çizim 2: Akyarlarda bulunan evin krokisi (lek: 1/10)

Resim 2:Evin doğu kısa duvarı dış cephesi

Resim 3:Güney uzun duvarı ve giriş kapısı

Resim 4: Doğu kısa duvarı ve ocak yapısı

Resim 5: Batı kısa duvarı ve ocak yapısı

Akyarlardaki Evde Görülen Motifler Üzerine

a) Kuş/Güvercin:

Mitolojik olarak ilkin Sümer metinlerinde rastladığımız güvercin konusu, Gılgamış destanında geçmektedir. Nuh Tufanı, Gılgamış destanında Utnapiştim (Ziusudra) adıyla anlatılmaktadır. Tufanın yedinci gününde Utnapiştim'in, bir güvercini, tufanın bitip bitmediğiyle ilgili haber getirsin diye salıverdiği belirtilmiştir.¹⁵

Antik çağda, günahsız insanların ruhu olduğuna inanılmıştır. Beyaz renginden dolayı güvercinler, aşkın ve barışın sembolüdür. Antik Mısır'da, güvercinlerin dört bir yana salınmasının ülkeye ve tanrılara iyi haber getireceğine inancı hâkimdir. Halk güvercinlere saygı duymuş, onları korumuş ve sevmiştir.¹⁶

Güvercin, Yunan mitolojisinde ise Aphrodite'in atribüs hayvanlarından biridir.¹⁷ Yine Roma mitolojisinde Venüs'ün Kythere'de bir tapınağı bulunmasından dolayı "Kythere Kuşu" olarak da adlandırılmaktadır.¹⁸

Tevrat'ta (Tekvin 8), tufanın sonuna doğru gemiden ilk önce bir kuzgun, daha sonra da bir güvercin gönderildiği, bu sayede suların çekilip çekilmediğinin kontrol edildiği belirtilmiştir. Ağzında zeytin dalıyla geriye dönen güvercinin, Allah ile insanoğlu arasında barışın müjdesini verdiği ve bu nedenle de tarih boyunca güvercin ve zeytin dalının barışın sembolü olarak kabul edildiği anlatılmıştır.¹⁹

Hıristiyan inancında güvercin, tanrının ruhunu simgelemektedir.²⁰ Hıristiyan kültüründe Aziz San Francesco'nun temel öğretisi, yoksulluk ve alçakgönüllülüğe dayanmaktadır. Hayatıyla ilgili birçok olay ve mucize, Giotto'nun Assisi'deki ünlü freskolarında konu olmuştur. Assisi San Francesco Yukarı Kilisesi'ndeki freskoların birinde, İsa'nın "Kuşlarla Konuşuşu" anlatılmaktadır. Konuda geçen kuşlar güvercinler olup Francesco kuşlara: "Kuş Kardeşlerim! Sizi yaratana çok şey borçluyuz. Her zaman, her yerde, ününe ün katmalısınız onun, çünkü iki kat, üç kat giysi verdi size; peşinden her yere gidebilme özgürlüğünü hatta, Nuh'un gemisinde bile soyunuzu korudu....Görüyorsunuz ne denli seviyor sizi Yaratana....Ama kardeşlerim, sakının nankörlükten; hep ününe ün katın Tanrı'nın!..."(I Fioretti di Francesco, 16. yy).²¹ diye seslenmektedir.

¹⁵ Derman BAYLADI, **Uygurlıklar Kavşığı Anadolu**, İstanbul, Ocak 1996, s.31

¹⁶ Altan ARMUTAK, "Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi II. Sürüngenler, Balıklar, Kanatlılar ve Mitolojik Hayvanlar", **İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi**, C.30, S.2, 2004, s.7

¹⁷ Bedrettin CÖMERT, **Mitoloji ve İkonografi**, İstanbul, Kasım 2010, s.64

¹⁸ Altan ARMUTAK, a.g.m., s.7

¹⁹ Altan ARMUTAK, "Yahudi ve Hıristiyan Dini Kutsal Kitaplarında Hayvan Hakları, **İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi**, 34(1), 2008, s.43

²⁰ Özkan ERTUĞRUL, **Mitoloji İkona ve İkonografya**, Ankara, Haziran 2013, s. 217

²¹ Bedrettin CÖMERT, a.g.e., s.249

Resim 6: Giotto (1267-1337), Kuşlarla Konuşuşu, Assisi, San Francesco Yukarı Kilise freskosu²²

Saflığın sembolü olan güvercin bazı zamanlar St. Joseph'in (Yusuf) asasının üzerinde gösterilir, bakire Meryem'in kocası olarak. Babası tarafından Siena St. Catherina'sının başının üstünde dua ederken gösterilmiştir. Aynı zamanda kutsal ruhun da sembolüdür.²³ Erken Hıristiyan dönemde, güvercinin Nuh Peygamber'e ağzında zeytin dalıyla dönüşü şeklindeki tasvirlerin Roma katakombunda ve Bizans lahiti üzerinde bulunması ikonografik açıdan ölümden sonraki dirilişi, zeytin dalı getiren güvercin ise "yeni yaşamı müjdeleyici" olarak simgelenmiştir.²⁴ Bununla birlikte ağzında zeytin dalı olan güvercin tasviri bir çok kilisede kutsallığın sembolü olarak tasvir edilmiştir.

Resim 7: St. Pietro Bazilikası güvercin figürü, Vatikan

İlk zamanlarda Hristiyanlıkta vaftizim sembolü olarak görülmüştür. Yuhanna İncili 1:32-33'te "Yahya tanıklığını şöyle sürdürdü: "Ruh'un güvercin gibi gökten indiğini, O'nun üzerinde durduğunu gördüm. Ben O'nu tanıımıyordum. Ama suyla vaftiz etmek için beni gönderen, 'Ruh'un kimin üzerine inip durduğunu görürsen, Kutsal Ruh'la vaftiz eden O'dur' dedi." yazmaktadır. Kutsal ruhun sembolü olduğu kadar baba oğul ve kutsal ruhu, vaftizi, Meryem'in duyurulmasını temsil etmektedir. Yedi güvercin tanrının veya kutsal ruhunu yedi kat şerefliendirmek için sunulur. Aynı zamanda güvercin birçok azizin yaşamıyla bağlantılıdır. St. Benedict'in atribüsüdür çünkü kız kardeşi Scholastica öldüğünde beyaz güvercin biçiminde cennete uçtuğunu görmüştür. St. Gregory'nin kutsal hayvanı olarak da kullanılmıştır.²⁵

²² Bedrettin CÖMERT, a.g.e., s.249

²³ George FERGUSON, **Signs&Symbols in Christian Art**, London, 1972, s.15

²⁴ Ülkü BAHADIR, "Hristiyan İkonografisinde Nuh Tufanı", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2013, s.245

²⁵ George FERGUSON, a.g.e., London, 1972, s.16

Hız. İsa'nın vaftizi sırasında Tanrı'nın, İsa'yı Oğul olarak duyurduğu bu anda kutsal ruh, güvercin biçimiyle simgelenmektedir.²⁶

Rönesans dönemi ünlü ressamlarından Leonardo da Vinci'nin “İsa'nın Vaftizi” adlı tablosunda, kutsal ruhu temsilen, İsa'nın başının üzerinde güvercin tasviri unutulmamıştır.

Resim 8: Leonardo da Vinci'nin “İsa'nın Vaftizi” tablosu

Celal Esat Arseven, güvercinin, Hıristiyanlıkta ölecek ebedi hürriyete kavuşan ruhun bir timsali sayıldığını, Türkler ve Müslümanlar için kutsal bir hayvan olduğunu, İranlıların dini matem törenlerinde Hz. Hasan ve Hüseyin'i iki güvercinle temsil ettiklerini, belirtmiştir.²⁷

İslam minyatürlerinde Nuh tufanı ile ilgili tasvirlerde Nuh Peygamber, elinde tufanın bittiğini müjdeleyen bir güvercinle betimlenmiştir. XVII. yüzyılda Nakkaş Kalender Paşa'nın çizdiği Falname'de de bu olay görülmektedir.

Resim 9: Elinde tufanın bittiğini müjdeleyen güvercini tutarken betimlenmiş Nuh Peygamber²⁸

Anadolu inanışlarında ise kuş, baykuş, karga gibi kuşlar, uğursuz sayılmıştır. Ancak güvercin, kumru ve bülbül gibi kuşların da uğurlu oldukları bilinmektedir. Kuşlar; bazen mutluluk, sevinç, sevgi, bazen de ölen kişinin ruhunu temsil etmiştir. Kuş, kadın ile

²⁶ Fügen İLTER, “Batı Anadolu Azınlık Kiliselerinden İkonografik Betimlemeler ve Kimi İrdelemeler”, **Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar, Güner İnal'a Armağan, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi:4**, Ankara, 1993, s.221

²⁷ Celâl Esad ARSEVEN, “Güvercin”, **Sanat Ansiklopedisi, C.II**, İstanbul, 1947, s.667

²⁸ Ülker ERKE, Hasan Ali GÖKSOY, **Minyatürde Gemiler**, Ankara, 1999, s.49

özdeşleştirilmiş, özlemdir ve haber beklentisidir.²⁹ Orhun Kitabelerinde orta Asya Yakut Türklerinde her insanın kuş biçimli koruyucu bir ruha sahip olduğu, ölen kişinin ruhunun göğe yükselip kuş gibi uçtuğuna inandıklarından söz edilmiştir.³⁰ Aynı zamanda farklı bir inanış olarak Orta Asya ve Çin'de çok eski çağlardan beri güvercin, uzun hayatın da simgesi sayılmıştır.³¹

Bektaşî kültüründe ise Hacı Bektaşî'nin savaşa giderken şahin, Anadolu'ya barış ve dinginliğin sembolü olan güvercin donunda girdiği önemli bir olgudur.³² Rûm ülkesine Irak'tan geçerek bir doğan kuşu kılığında gelen Hacı Toğrul, güvercini avlamak için uçar, fakat Hacı Bektaş, hemen insan kılığına dönüşerek doğanı yakalar ve avucunun içinde sıkır. Kendisine; *"Ben size güvercin donunda geldim. Eğer daha güçsüz bir kılık bulsaydım ona bürünecektim. Sizse beni bir zalim görüntüsü ile karşıladınız."* der ve Hacı Bektaşî'nin önünde yenilen Hacı Toğrul, yere yüz sürmüştür.³³

Günümüzde güvercinlere, iyi haber ve talihin simgesi olarak inanılmakla birlikte, talih kuşu olarak Milli Piyango biletlerinin üzerinde de bu sembolik ifade geçerliliğini korumaktadır.

Resim 10: Milli Piyango biletleri üzerinde bulunan güvercin figürü

Evin kuzeydoğudaki uzun duvarında bulunan kuş (güvercin) figürleri, 17-18 cm uzunluğa sahiptir. Gözlerine plastik delikli mavi boncuk yerleştirilmiş olup yaklaşık 35-40 cm ebatlarındaki iki adet dikdörtgen panel içine yerleştirilmişlerdir. Kanatları, uçuyormuş gibi açık vaziyette betimlenmiştir. Ayaklarıyla hayat ağacını taşımaktadırlar.

Resim 11: Kuzeydoğu uzun duvarda yer alan panel içinde betimlenmiş kuş/güvercin figürleri.

²⁹ Mine ERBEK, **Çatalhöyük'ten Günümüze Anadolu Motifleri**, Ankara, 2002, s.190

³⁰ Mine ERBEK, **a.g.e.**, s.192

³¹ Yaşar ÇORUHLU, **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, İstanbul, Kasım 2012, s.177

³² Hazal Ceylan ÖZTÜRKER, "Bektaşî Mezar Taşları Üzerine Bir İnceleme, Şemsi Baba Tekkesi Örneği", **İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.4, Ekim 2013, s. 162

³³ Irène MËLİKOFF (Çev. Turan ALPTEKİN), **Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe**, İstanbul, Aralık 2010, s.118

Resim 12: Kuş/güvercin figürü

Resim 13: Kuş/güvercin figüründen ayrıntı

b) Hayat Ağacı:

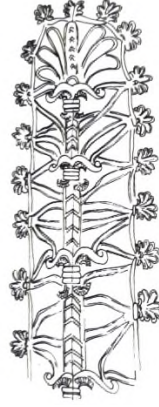
Hayat ağacı motifi, çok eski çağlardan günümüze birçok toplum tarafından kutsal sayılarak çeşitli şekillerde tasvir edilmiştir. Mitolojilerde dünyanın merkezinde, semavi dinlerde cennette bulunduğu inanılan kutsal bir ağaçtır. Yeryüzünde ölümsüz olmayı başaramayan insanoğlu böylece, ölümden sonra yeniden dirilmeye ve ruhun ölümsüzlüğüne inanmış ve bunu kutsal ağaçla bağdaştırmaya çalışmıştır.³⁴

Hayat ağacının ilk örneklerine M.Ö. 3. Binde, Aşağı Mezopotamya'da rastlanmıştır.³⁵ Assur dönemi önemli yapılarından olan Dur-Şarrukin Sarayı kabartmalarında da bunların örnekleri görülmektedir.³⁶

³⁴ Saliha AĞAÇ, Menekşe SAKARYA, "Hayat Ağacı Sembolizmi", *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, Aralık 2015, s.3

³⁵ Saliha AĞAÇ, Menekşe SAKARYA, a.g.m., s.5

³⁶ Veli SEVİN, *Assur Resim Sanatı*, Ankara, 2010, s.118

Resim 14: Dur-Şarrukin Sarayı duvar kabartmalarında bulunan hayat ağacı motifi³⁷

Antik Yunan kültüründe başlıca kutsal sayılan ağaçlar; çam, hurma, zeytin, selvi, çınar ve özellikle incir ağaçlarıdır. Bu tür ağaçlara kurbanlar kesilmiş ve danslar eşliğinde ritüel törenler yapılmıştır. Yunan mitolojisinde ise Athena, bir zeytin ağacıyla Apollon ise defne ve hurma ağacıyla temsil edilmiştir.³⁸

Anadolu'da M.Ö. I. bin kültürleri arasında önemli bir uygarlık olan Friglere ait pişmiş toprak plakalarda da hayat ağacı motiflerine rastlanılmaktadır. İki keçinin beslenmeye çalıştığı hayat ağacı motifi, yaşamın sürekliliğini simgelemektedir.

Resim 15: Frig kültürüne ait hayat ağacı motifli pişmiş toprak plaka

Hayat ağacı, Hıristiyan inancında haçın prototipi olarak nitelendirilmiştir. İnsanlar onun sayesinde yılanın ve ölümün üstesinden geleceklerine inanmışlardır.³⁹ Yahudi, Hıristiyan ve İslami geleneğe göre hayat ağacı, cennetin ortasında bitmiş bir ağaç olarak tasvir edilmiştir.⁴⁰

Tevrat'ta (Tekvin 2:8-17), tanrının Aden'de bir bahçe kurduğu, bu bahçeye yarattığı insanı koyduğu, yerden yemesi güzel hoş görünümlü her türden ağaç bitirdiği anlatılmıştır. Ayrıca, cennetin ortasına hayat ağacını ve iyiliği-kötülüğü bilme ağacını koymuştur.⁴¹

Eski Türklerde en makbul sayılan ağaç, kayın ağacıdır. Şamanizm'e göre kayın ağacı, tanrı Ülgen ve Umay ile gökten inmiştir. Şamanlar ağacı, gökyüzüne ulaşmak için merdiven olarak kullanmışlardır.⁴² Altayların dualarında daima "bay kayın" zikrolunmuştur. Yakutlar,

³⁷ Veli SEVİN, a.g.e., s.118

³⁸ Celâl Esad ARSEVEN, "Mukaddes Ağaçlar ve Ağaca Tapınma", **Sanat Ansiklopedisi**, C.III, İstanbul, 1950, s.1472

³⁹ Necmettin ERSOY, **Semboller ve Yorumları**, Bölüm I, İstanbul, Nisan 2000, s.377

⁴⁰ Saliha AĞAÇ, Menekşe SAKARYA, a.g.m., s.4

⁴¹ Bedrettin CÖMERT, **Mitoloji ve İkonografi**, Ayraç Yayınları, Ankara, 1999, s.89

⁴² Yaşar ÇORUHLU, a.g.e., s.130,132

karaçam ağacını da kutsal saymıştır. Çocuğu olmayan Yakut kadınının “yuvalı”⁴³ karaçam ağacına gelerek beyaz at derisini ağacın altına sererek dua ettiği söylenmiştir. Evliya Çelebi’de Kuzey Kafkasya’ya seyahati sırasında bölge halkı için, “ağaca tapan âdemi kavmi” olarak nitelendirmiştir.⁴⁴ Bu inanç silsilesinin İslamiyet’ten sonra da bölge halkları için geleneksel olarak devam ettiği görülmüştür.

Altay mitolojisine göre de, insanlar yeryüzüne gelmeden önce ruhlarının gökte bir ağacın dalları arasında olduğuna inanılmıştır. Kayın ağacı Umay anayla birlikte yeryüzüne indikten sonra bütün insanlar bu ağaçtan doğmuştur. Bu inanışla ağaç ve kuş kompozisyonları da (plasenta-yumurta) inanışlar çerçevesinde uyumlu bir bütün oluşturmuştur.⁴⁵

Resim 16: Doğurganlığı simgeleyen hayat ağacı ve kuş figürü⁴⁶

Servi ağacı, Türk-İslam kültüründe, uzun boyu ve düzgünlüğüyle Tanrıya giden yolu ve sonsuzluğu sembolize etmektedir.⁴⁷

Genel ifadeyle hayat ağacı motifi, insanın yaratılışında, gençlik ve ölümsüzlük inancında önemli rol oynamıştır. Sembolik olarak toplumlar tarafından bu kadar fazla kabul görmesinin nedeni budur. Bu durum; Anadolu Selçuklu ve Osmanlı sanatında da yerini bulmuş, mimari süslemelerde, minyatürlerde, mezar taşlarında ve diğer sanat alanlarında da sıklıkla kullanılmıştır.

Resim 17: Erzurum Yakutiye Medresesi hayat ağacı motifi

⁴³ Bazı ağaçlarda bir sürü ince ve yapraksız dallar sık bir şekilde bulunurlar. Uzaktan bakıldığında bu ince dalların yığınının kuş yuvası şeklinde durduğu gözlemlenmiştir. Yakutlar buna “arık”, Başkurtlar ise “yel uyası” (ruh yuvası) adını vermişlerdir. (Bkz. Abdülkadir İNAN, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Ankara, 2013, s.64)

⁴⁴ Abdülkadir İNAN, **a.g.e.**, s.64,65

⁴⁵ Mehmet ATEŞ, **Mitolojiler ve Semboller**, İstanbul, 2001, s.140

⁴⁶ Mehmet ATEŞ, **a.g.e.**, s.140

⁴⁷ Ali Berat ALPTEKİN, “Türk Halk Hikâyelerinde Ağaç Motifi Üzerine”, **Milli Folklor**, S.76, Yıl:19, 2007, s.36

Resim 18: Osmanlı mezar taşlarında kullanılan selvi motifli hayat ağacı tasviri⁴⁸

Resim 19: Osmanlı çini süslemeciliğindeki selvi biçimli hayat ağacı motifi⁴⁹

Resim 20: Osmanlı sanatında (mezar taşı, kilim ve çini) görülen çeşitli hayat ağacı motifleri⁵⁰

⁴⁸ Mine ERBEK, a.g.e., s.167

⁴⁹ Mine ERBEK, a.g.e., s.169

Günümüzde tedavülde kullanılan 5 kuruşluk madeni paraların üzerinde de hayat ağacı motifi, sembolik ifadesini hala devam ettirmektedir.

Resim 21: Beş kuruşluk madeni para ve hayat ağacı motifi

Akyarlardaki evde, güvercinin taşıdığı hayat ağacı motifi de mezar taşlarındaki selvi olarak tanımlanmış ağaç tasvirleriyle benzerlik göstermekte, yaklaşık olarak da 30-35 cm. uzunluğunda yapılmışlardır. (Bkz. Resim 12).

c) Balık:

Balık figürü, Çin, Mezopotamya ve Mısır gibi uygarlıkların tümünde, “*bereket*” sembolü olarak kullanılmıştır. Doğada en kolay bulunan varlıklardan birisi olması nedeniyle balık figürleri, binlerce yıldır insanoğlunun vazgeçemediği gıda maddesidir.⁵¹

Mezopotamya ikonografisinde su ve bilgelik tanrısı olarak bilinen tanrı Ea'nın omuzundan dökülen suların içinde balık tasvirleri yer almaktadır.⁵²

Resim 22: Tanrı Ea ve omuzlarından dökülen sulara görülen balık figürleri⁵³

Dicle ve Fırat, Mezopotamya'da, sosyo-ekonomik hayatı şekillendiren iki önemli nehirlerdir. Bu nehirler, ulaşım ve balık avcılığı açısından yerel halklar tarafından oldukça fazla önem taşımaktadır. Döneme ait stellerde de balık avcılığı yapıldığına dair betimlemeler bulunmaktadır.

⁵⁰ Mine ERBEK, *a.g.e.*, s.170

⁵¹ Aylin ŞEN; “Lezzetin Serüveni”, *Müze Dergisi*, Nisan-Mayıs-Haziran 2011, S.1, s.70

⁵² Annette ZGOLL (Ed. Emre ERGÜVEN), *Mitoloji*, “Kadim Yakındoğu Mitolojisi”, NTV Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, Ekim 2013, s.32

⁵³ Annette ZGOLL (Ed. Emre ERGÜVEN), *a.g.e.*, s.32

Resim 23: Steller üzerinde balık avcılığı yapıldığına dair balık figürleri⁵⁴

Mısırlılar arasında, balık kültürüyle ilgili çok az bilgi vardır. Örneğin hiyerogliflerde, bu konuyla ilgili çok az bilgi aktarılmıştır. Dini açıdan tanrıça HÂT-MEHIT, genellikle başında balık taşıyor vaziyette tasvir edilmiştir.⁵⁵

Eski Türklerde balık, aynı zamanda yaratılışla ilgili konularda karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, Verbitski tarafından tespit edilen yaratılış efsanesine göre; Ak ananın “Yaptım oldu” de, “Yaptım olmadı” deme buyruğu üzerine, Ülgen insanlara şu emri vermiştir.

-Varı yok demeyiniz. Varı yok diyenler yok olur.”

Ülgen, yer yaratılsın, dedi ve yer yaratılmıştır. Gökler yaratılsın, demiş, gökler yaratılmıştır. Böylece bütün dünyayı yaratan Ülgen, üç büyük balık yaratıp onların üzerine yeryüzünü koymuştur. İkisini yerin kenarlarında, biri de yerin tam ortasındadır. Ortada bulunan balığın başı, kuzey yöndedir. Bu balık başını aşağıya eğerse kuzeyden tufan (yayık), başını çok aşağı eğerse bütün dünyayı su basar. Bu balık, büyük bir zincirle büyük bir direğe bağlanmıştır. Onu Mangdaşire idare etmektedir. Bir gün Mangdaşire, bu balığın başını çok aşağıya indirdiği için, cihan tufanı kopmuştur.⁵⁶

Özellikle göl ve nehir kıyısında yaşayan Türk topluluklarında balık, bereket, refah ve bolluk anlamı taşımıştır.⁵⁷ Ayrıca, Şaman inancında şamanlara yardımcı olan yedi hayvan ruhu vardır, bunların ayı, geyik, kurt, at, yılan, balık ve kuş olarak görüldüğü belirtilmiştir.⁵⁸

Anadolu Selçuklu Devleti'nde, Konya Kubadabad Sarayı çinilerinde ele geçen bir plaka üzerinde, iki yanda balık figürü ve ortada haşhaş motifi canlandırılmıştır. Haşhaş tanelerinin sonsuz oluşu nedeniyle evreni temsil ettiği, balıkların da bereket simgesi olmasıyla, bereketin sonsuzluğa kadar süre geldiği anlamı verilmeye çalışılmıştır.⁵⁹

⁵⁴ Harriet CRAWFORD, **Sumer and The Sumerians**, Cambridge University Press, 2nd Edition, October 2004, s.223

⁵⁵ Wallis BUDGE, **The Gods Of The Egyptians or Studies in Egyptian Mythology**, Volume II, London, 1904, s.65

⁵⁶ Abdülkadir İNAN, a.g.e., s.19-20

⁵⁷ Yaşar ÇORUHLU, a.g.e., s.167

⁵⁸ Ahmet Ali ARSLAN, “Orta Asya Türk ve Amerika Kızılderili Şamanların Giysileri”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler**, Ankara, 2007, s.55

⁵⁹ Mustafa ÖZTÜRK, “Konya ve Çevresinde Anadolu Selçuklu Dönemi Çinilerinde Kullanılan Bitkisel Motiflerin Dili ve Resim Dili Açısından İncelenmesi”, **Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Güzel Sanatlar Anabilim Dalı, Resim-İş Öğretmenliği Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Konya, 2008, s.42

Resim 24: Kubadabad Sarayı balık figürlü plaka⁶⁰

İstanbul’da, belki de bereketi arttırması düşüncesiyle balık tasvirleri, kayıkların bordalarına işlenmiştir. Osmanlı’nın son dönemine ait bazı fotoğraflarda, bazı detaylara rastlamak mümkündür.

Resim 25: Balık figürlü kayık borda süslemesi⁶¹

İnançlarının özgürce ifade edilemediği dönemlerde Hıristiyanlar, inançlarını tasvir ederken tehlikelerden dolayı sembolik bir dil kullanmışlardır. Örneğin Grekçe de beş adet harften meydana gelen balık sözcüğü: “i ch th y s”, (*ἰχθύς*) : “*Iesous Christos Theou Yios Soter*” (İsa—Mesih, Tanrı’nın Oğlu: Kurtarıcı) anlamına gelmektedir. İsa’nın sembolik anlatımları ilk kez birinci yüzyılda, Meryem’in sembolik anlatımlarını ise ilk kez ikinci yüzyılda Roma katakomblarında görülmüştür.⁶² Balık sembolü Babalar Kilisesi, İskenderiyeli Klement, Origen, Tertullian, St. Augustine ve St. Jerome kiliselerinde kullanılmıştır. Ayın sembolü olarak kabul edilmiştir.⁶³

Bu nedenle balık figürü, erken Hıristiyanlık döneminde, Hz. İsa’nın sembolü olarak kullanılmıştır.⁶⁴ Peygamber mucizeleri arasında Hz. İsa, çocukken tuzlanmış bir balığı suya atarak onu canlandırmıştır.⁶⁵

Akyarlarda bulunan evdeki balık tasvirleri, evin güneydoğu uzun duvarına yapılmıştır. Karşı duvarda bulunan güvercin figürü ile hayat ağacı motifi gibi, bunların da iki adet olduğu düşünülmektedir. Bunlardan birisi, sıvanın dökülmesi dolayısıyla görülememektedir. Balık, kabartma halinde yapılmış olup gözünde, güvercinde olduğu gibi benzer mavi boncuk bulunmaktadır. Yaklaşık olarak 20 cm. civarındadır.

⁶⁰ Mustafa ÖZTÜRK, a.g.t., 2008, s.42

⁶¹ Fotoğraf: Ozan SAĞDIÇ

⁶² Tamer YÖRÜKOĞLU, “Batılılaşma Devri Resim Sanatında Edirne Bulgar Kilisesindeki İkonaların Yeri”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Edirne, Temmuz 2006, s.17

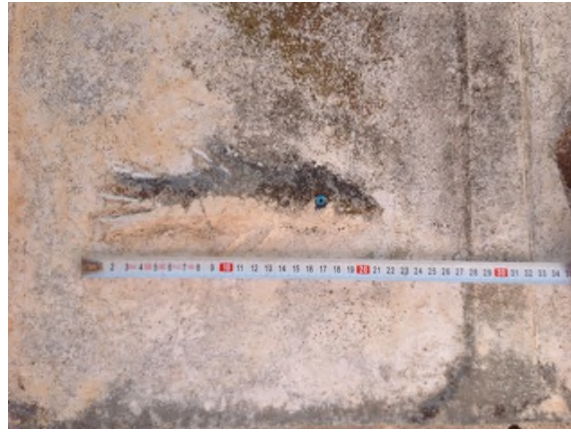
⁶³ Asher OVADIAH, “Symbolism in Jewish and Christian Works of Art in Late Antiquity”, *ΔELTION THE CRISTIANIKHS ARCAIOLOGIHS ETAIREIAS*, 1999, s.62

⁶⁴ Eyüp NEFES, “Kastamonu-Çatalzeytin İlçesi Çağlar Köyü Merkez Camii Haziresinde Bulunan Balık Figürlü Mezar Taşı”, **OMÜİFD**, 16, 1 / 2003, s.207

⁶⁵ Metin AND, **Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası**, İstanbul, 2007, s.44

Resim 26: Balık figürlerinin bulunduğu duvar

Resim 27: Balık figürü detayı

Sonuç

Bodrum ve çevresindeki mimari eserler, semboller ve simgeler üzerine Turgutreis Akyarlar'da yapılan araştırma gezisi sırasında tesadüfen bulunmuş olan yapının ve içindeki hayvan ve hayat ağacı/selvi tasvirlerinin literatüre kazandırılması ve farkındalık yaratarak bundan sonra bölgede bulunacak olan benzer süslemelere sahip yapılara referans olması için bu araştırma kaleme alınmıştır.

Geleneksel Bodrum mimarisi içinde ünik bir değere sahip ve bugüne kadar akademik bir gözle görülmemiş olan Akyarlar köyündeki bu ev muhtemelen mübadele öncesi Rum halkına ait bir yerdir. Evdeki güvercin ve hayat ağacı figürlerinin üzeri sonradan sıvayla kapanmıştır, bu durum günümüzde dökülen sıvalardan anlaşılmaktadır. Ancak, balık figürlerinin sıvayla kapandığına dair bir bulguya rastlanmamıştır, muhtemelen üstünü kapatan sıva zamanla tamamen dökülmüş olabilir.

Evin karşılıklı iki uzun duvarında yer alan güvercin, hayat ağacı ve balık motiflerinin Hıristiyan inanışları çerçevesinde tasvir edildiği, köyün o dönemlerde balıkçılıkla geçimini sağlaması açısından haneye bereket, bolluk, mutluluk, kutsallık ve süreklilik getirmesi düşüncesiyle yapıldıkları söylenebilir. Bugüne kadar yapılan araştırmalar ve bilgiler çerçevesinde incelediğimiz örnekteki ev gibi Bodrum yarımadasında bir yapı henüz bulunmamıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde yapının ünik bir özellik taşıdığı şuan için söylenebilir.

KAYNAKÇA

- AĞAÇ Saliha, Menekşe SAKARYA, “Hayat Ağacı Sembolizmi”, *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, Aralık 2015, s.1-14
- AKGÜNLÜ Volkan Levent (Ed. Ahmet YİĞİT), *Temettuat Kayıtlarına Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Muğla'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Muğla, 2008
- ALPTEKİN Ali Berat, “Türk Halk Hikâyelerinde Ağaç Motifi Üzerine”, *Milli Folklor*, S.76, Yıl:19, 2007, s.33-39
- AND Metin, *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası*, İstanbul, 2007
- ARMUTAK Altan, “Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi II. Sürüngenler, Balıklar, Kanatlılar ve Mitolojik Hayvanlar”, *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, C.30, S.2, 2004,s.1-13
- ARMUTAK Altan, “Yahudi ve Hristiyan Dini Kutsal Kitaplarında Hayvan Hakları”, *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 34(1), 2008, s.39-55
- ARSEVEN Celâl Esad, “Güvercin”, *Sanat Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul, 1947
- ARSEVEN Celâl Esad, “Mukaddes Ağaçlar ve Ağaca Tapınma”, *Sanat Ansiklopedisi*, C.III, İstanbul, 1950
- ARSLAN Ahmet Ali, “Orta Asya Türk ve Amerika Kızılderili Şamanların Giysileri”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler*, Ankara, 2007, s.51-81
- ATEŞ Mehmet, *Mitolojiler ve Semboller*, İstanbul, 2001
- AYSEL Nezh R., “Bodrum-Ortakent (Müsgebi)’de Geleneksel Ev Tipleri Üzerine Bir İnceleme”, *Tasarım + Kuram, Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C.2, S.3, Mayıs 2003, s.16-26
- BAHADIR Ülkü, *Hristiyan İkonografisinde Nuh Tufanı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013
- BAYKARA Arzu, *XIX. Yüzyıl Bodrum Kazası'nın Sosyal ve İktisadi Hayatı*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2010
- BAYLADI Derman, *Uygurluklar Kavşağı Anadolu*, İstanbul, Ocak 1996
- BUDGE Wallis, *The Gods Of The Egyptians or Studies in Egyptian Mythology*, Volume II, London, 1904
- CÖMERT Bedrettin, *Mitoloji ve İkonografi*, Ayraç Yayınları, Ankara, 1999
- CÖMERT Bedrettin, *Mitoloji ve İkonografi*, İstanbul, Kasım 2010
- CRAWFORD Harriet, *Sumer and The Sumerians*, Cambridge University Press, 2nd Edition, October 2004
- ÇORUHLU Yaşar, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul, Kasım 2012
- ERBEK Mine, *Çatalhöyük'ten Günümüze Anadolu Motifleri*, Ankara, 2002
- ERKE A. Ülker, Hasan Ali GÖKSOY, *Minyatürde Gemiler*, Ankara, 1999
- EROĞLU Zekai, *Muğla Tarihi*, Muğla Belediyesi Yayınları:7, Muğla, Ağustos 2011
- ERSOY Necmettin, *Semboller ve Yorumları*, Bölüm I, İstanbul, Nisan 2000
- ERTUĞRUL Özkan, *Mitoloji, İkona ve İkonografya*, Ankara, Haziran 2013
- İLTER Fügen, “Batı Anadolu Azınlık Kiliselerinden İkonografik Betimlemeler ve Kimi İrdemeler”, *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar, Güner İnal'a Armağan*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi:4, Ankara, 1993, s.213-238
- İNAN Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara, 2013
- MELİKOFF Irène (Çev. Turan ALPTEKİN), *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, İstanbul, Aralık 2010
- NEFES Eyüp, “Kastamonu-Çatalzeytin İlçesi Çağlar Köyü Merkez Camii Haziresinde Bulunan Balık Figürlü Mezar Taşı”, *OMÜİFD*, 16, 1 / 2003, s.205-213
- OVADIAH Asher, “Symbolism in Jewish and Christian Works of Art in Late Antiquity”,

ΔELTION THE CRISTIANIKHS ARCAIOLOGIHS ETAIREIAS, 1999, s.55-64

ÖNKAL Hakkı, Zeynep ATILGAN, “Bodrum Ortakent (Müsgebi) Evleri Hakkında Notlar”, 2. Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu, 9-12 Mayıs 2011, Bodrum, 2011

ÖZTÜRK Mustafa, *Konya ve Çevresinde Anadolu Selçuklu Dönemi Çinilerinde Kullanılan Bitkisel Motiflerin Dili ve Resim Dili Açısından İncelenmesi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Güzel Sanatlar Anabilim Dalı, Resim-İş Öğretmenliği Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2008

ÖZTÜRKER Hazal Ceylan, “Bektaşî Mezar Taşları Üzerine Bir İnceleme, Şemsi Baba Tekkesi Örneği”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.4, Ekim 2013, s.155-193

SEVİN Veli, *Assur Resim Sanatı*, Ankara, 2010

ŞEN Aylın, “Lezzetin Serüveni”, *Müze Dergisi*, Nisan-Mayıs-Haziran 2011, S.1, s.70-71

YÖRÜKOĞLU Tamer, *Batılılaşma Devri Resim Sanatında Edirne Bulgar Kilisesindeki İkonaların Yeri*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, Temmuz 2006

YÜCEL BESİM Devrim, *Özgün Kentsel Mekânların Okunması ve Belirlenmesi Üzerine Analitik Bir Çalışma: Bodrum Türkkuyusu Örneği*, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007

ZGOLL Annette (Ed. Emre ERGÜVEN), *Mitoloji, “Kadim Yakındoğu Mitolojisi”*, NTV Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, Ekim 2013